

Velvollisuudesta elättää itsensä ja perheensä. Työlaitos sosiaalihuollon perintäkeinona ja rikoskontrollin muotona 1920-luvulta 1970-luvulle

Abstrakti

Artikkeli käsittelee huoltokustannusten perimiseen liittyneitä pakkotoimenpiteitä, tarkemmin määriteltynä työlaitospassituksia Suomessa 1920-luvulta 1970-luvulle. Tarkastelussa on ajanjakso, jolloin suomalaiseen sosiaalihuoltoon kuului olennaisena osana ajatus yksilön velvollisuudesta korvata vastaanottamansa huolto. Huolto saattoi kohdistua paitsi henkilöön itseensä myös hänen perheenjäseniinsä sekä avioliiton ulkopuolella syntyneisiin lapsiin. Avioliitossa syntyneiden lasten elatuskustannuksista muodostui tärkeä perimisperuste toisen maailmansodan jälkeen. Tässä artikkelissa selvitän, millaisissa tapauksissa päädyttiin vapaudenriistoon. Hyödynnän kuntien omistaman Keuruun työlaitoksen sekä elatusvelvollisten osalta myös Helsingin kaupungin omistaman Tervalammen työlaitoksen arkistoaineistoa. Tutkimukseni osoittaa, ettei rikoskontrollia ja sosiaalihuoltoa voi työlaitosten yhteydessä tarkastella erillään. Työlaitoksiin passitetuilla oli usein keskimääräistä löyhemmät yhteydet sosiaalisen kontrollin instituutioihin, kuten työhön tai avioliittoon. Väitän, että sosiaalihuolto loi mahdollisuuden puuttua näiden ihmisten elämään ja rajoittaa heidän vapauttaan. Sosiaalihuolto toimi siis rikoskontrollin muotona.

Tämä artikkeli käsittelee huoltokustannusten perimiseen liittyneitä pakkotoimenpiteitä, tarkemmin määriteltynä työlaitospassituksia Suomessa 1920-luvulta 1970-luvulle. Tarkasteltavalla ajanjaksolla suomalaiseen sosiaalihuoltoon kuului olennaisena osana ajatus yksilön velvollisuudesta korvata vastaanottamansa huolto. Huolto saattoi kohdistua paitsi henkilöön itseensä myös hänen perheenjäseniinsä sekä avioliiton ulkopuolella syntyneisiin lapsiin. Avioliitossa syntyneiden lasten elatuskustannuksista muodostui tärkeä perimisperuste toisen maailmansodan jälkeen, jolloin perintä tehostui.

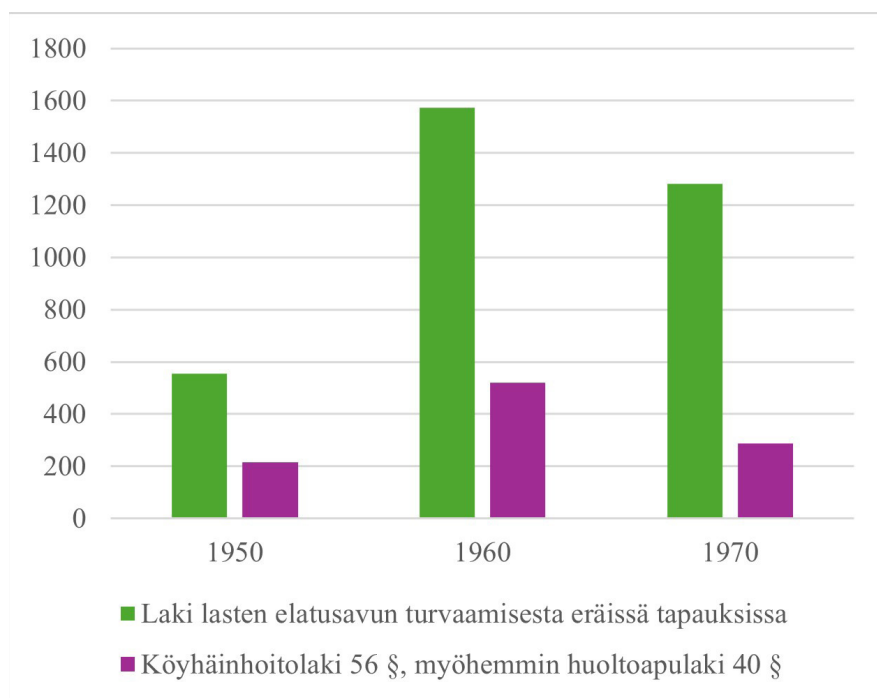
Perijöinä olivat tuolloin enenevissä määrin lasten äidit lastensuojeluviranomaisten välityksellä sosiaalihuoltoa tarjonneiden kuntien sijaan. Selvitän tässä artikkelissa, millaisissa perimistapauksissa päädyttiin sosiaalihuollon toteuttamaan vapaudenriistoon, ja millainen yhteys sillä oli rikollisuuteen ja rikoskontrolliin. Keskityn työvelvollisiin, korvausvelvollisiin ja elatusvelvollisiin, joista ensiksi mainittuja passitettiin työlaitokseen etenkin ennen toista maailmansotaa ja viimeiseksi mainittua ryhmää toisen maailmansodan jälkeen, jolloin avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten vanhempien maksujen perintä sisällytettiin aviossa syntyneiden lasten vanhempien elatusapulakiin. Kategoriat olivat monessa mielessä varsin lähellä toisiaan ja termejä on myös käytetty eri aikoina eri tavoin, esimerkiksi korvausvelvollisiksi kutsuttiin aikojen saatossa myös työ- ja elatusvelvollisia.¹

Työlaitokset olivat maaseudulle perustettuja tuotantolaitoksia, joissa viljeltiin maata, kuokittiin soita, kaadettiin puita, kaivettiin ojia, pidettiin karjaa ja sikoja, tehtiin käsitöitä ja hoidettiin muita suuren maatilan töitä. Suomessa on aiemminkin ollut erilaisia työlaitoksiksi kutsuttuja rakennuksia, jotka saattoivat toimia muiden laitosten yhteydessä. Joidenkin tulkintojen mukaan työlaitosten historia ulottuu aina 1700-luvulle saakka, Viaporin linnoitustöihin. Tässä yhteydessä tarkasteltujen työlaitosten edeltäjiä olivat vuoden 1879 vaivaishoitoasetuksen myötä kehitetyt kunnalliset köyhäintalot, joissa paitsi huolehdittiin köyhistä myös velvoitettiin työkykyiset tekemään työtä.² Jarmo Peltola on verrannut ennen 1920-lukua Tampereen köyhäintalon yhteydessä toiminutta työlaitosta ennemmin kunnallisiin työtupiin kuin kuntien yhteisiin työlaitoksiin.³ 1920-luvulla perustetut työlaitokset puolestaan edustavat selkeästi omaa uutta, työkykyiset eriyttänyttä laitostyyppiään.

Tämän tutkimuksen aikarajauksen alkupään määrittää köyhäinhoitolaki, joka tuli voimaan vuoden 1923 alusta. Tällöin perustettiin kunnallisia työlaitoksia ympäri Suomea. Lisäksi valtio ja Helsingin kaupunki perustivat kukin yhden työlaitoksen. Toisen maailmansodan jälkeen, Suomen menetettyä Hiitolassa sijainneen Karjalan työlaitoksen, niitä toimi maassa yhdeksän. Köyhäinhoitolain (145/1922) 56 §:n mukaan työlaitokseen saattoi joutua korvaamaan työllään itsestään, vaimostaan tai alaikäisistä lapsistaan kunnille koituneita kustannuksia. Laki avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista (173/1922) pyrki lisäämään perijöiden keinovalikoimaa niin, että elatuksen laiminlyövät makaajat voitaisiin lähettää työlaitokseen. Pian toisen maailmansodan jälkeen tuli voimaan laki lapsen elatusavun turvaamisesta eräissä tapauksissa (614/1948), joka kumottiin myöhemmin samannimisellä lailla

(432/1965). Sen kohteena olivat elatusmaksunsa laiminlyöneet. Vuoden 1956 huoltoapulain (116/1956) 40 §:ssä täsmennettiin, että työlaitosmenettelyä sovellettaisiin, mikäli huoltoavun antamisen syynä oli ollut laiskuus, välinpitämättömyys, huolimattomuus, kevytmielisyys, pahantapaisuus tai muu vastaava syy. Vuonna 1970 muutettiin (275/1970) silloista huoltoapulakia siten, etteivät ihmiset vuodesta 1971 alkaen enää joutuneet työlaitokseen korvaamaan saamaansa huoltoapua. Laki lapsen elatuksen turvaamisesta (122/1977) puolestaan päätti työlaitospassitukset elatuksen laiminlyönnin perusteella, mikä tarkoitti työlaitosmuotoisen sosiaalihuollon korvausvaateen aikakauden päättymistä – ja rajaa samalla tämän tutkimuksen päätepisteen. Työlaistointiminta päättyi 1980-luvun alussa. Monet entiset työlaitokset jatkoivat toimintaa päihdehuoltolaitoksina.

On huomioitava, että mainitut lait eivät kuitenkaan kata kaikkia perusteita, joiden vuoksi henkilö saattoi joutua työlaitokseen. Tässä yhteydessä tarkas-

Kuva 1. Elatusvelvollisten, joista valtaosa oli miehiä, osuus työlaitokseen toimitetuista oli toisen maailmansodan jälkeen merkittävä. Suurin osa naisista joutui työlaitokseen irtolaisina. Työ- ja elatusvelvollisina heitä oli hyvin vähän, vain yksittäisiä tapauksia vuosittain. Lähde: Suomen virallinen tilasto 21 B Sosiaalihuoltotilaston vuosikirja 1950, 1960 ja 1970.

teltavien syiden ohella yleisiä perusteita olivat myös irtolaisuus, alkoholismi ja sopeutumattomuus kunnalliskodissa. Poisrajaukseni onkin osittain keino-tekoinen, sillä henkilön sijoittaminen kunnalliskotiin saattoi liittyä samankaltaisiin olosuhteisiin kuin työlaitospäätöskin, ja työvelvollinen saattoi elämänsä aikana tulla määritellyksi yhtä lailla irtolaiseksi. Artikkelin rajauksen perusteena on keskittyä vähemmän tutkittuihin, joskin varsin yleisiin syihin, joiden vuoksi henkilöt joutuivat työlaitokseen. 1930-luvun puolivälin paikkeilla työvelvollisia oli yli puolet työlaitoksiin sijoitetuista, mutta määrä väheni merkittävästi niin, että vuoteen 1960 mennessä heitä oli vain viidesosa. Elatusvelvollisia oli enimmillään 1960-luvulla yli 60 prosenttia työlaitossijoitetuista.⁴ Kuva 1 vertailee työlaitokseen passitettujen työ- ja elatusvelvollisten lukumäärän kehitystä kymmenen vuoden välein toisen maailmansodan jälkeen. Elatusvelvollisten määrä pysyi korkeana läpi hyvinvointiyhteiskunnan rakennusajan aina 1970-luvun loppupuolelle.

Tarkoitukseni on avata työlaitosjärjestelmää ja yleisemmin sosiaalihuoltoa kontrollimuotona. Kuten Heikki Mikkonen kehottaa Uudenmaan läänin työlaitosta tarkastelevassa artikkelissaan, työlaitosjärjestelmään liittyviä ihmisoikeusrikkomuksia ja vapaudenriistoa tulisi selvittää.⁵ Paneudun tässä artikkelissa vapaudenriistoon niiltä osin kuin se koski työ-, korvaus- ja elatusvelvollisia. Tutkimukseni osoittaa, ettei rikoskontrollia ja sosiaalihuoltoa voi työlaitosten yhteydessä tarkastella erillään. Työlaitoksiin passitetuilla oli usein keskimääräistä löyhemmät yhteydet sosiaalisen kontrollin instituutioihin, kuten työhön tai avioliittoon. Rikoskontrollilla tarkoitan rikollisuuden vähentämiseen pyrkiviä toimia. Sosiaalisella kontrollilla pyrin puolestaan kuvaamaan sosiaalisten normien ja sääntöjen noudattamiseen vaikuttamaan pyrkiviä menetelmiä. Vaikka työlaitosjärjestelmä näyttäytyi ensisijaisesti sosiaalisena kontrollina, vahvistui sen rooli kuitenkin myös rikoskontrollin muotona, eräänlaisena eri laitosmuotojen välimallina. W. Wesley Johnson on kiinnittänyt huomiota eri kontrollimuotojen väliseen vuorovaikutukseen ja kutsuu sitä termillä *transcarceration*.⁶ Vaikeasti suomennettava termi havainnollistaa, kuinka rikoskontrolli ulottuu varsinaista vankilaa laajemmalle.

Väitän, että sosiaalihuolto loi mahdollisuuden puuttua työlaitoksiin määrättyjen ihmisten elämään ja rajoittaa heidän vapauttaan. Sosiaalihuolto toimi siis rikoskontrollin tiedostettuna keinona ja jatkeena. Joidenkin kohdalla työlaitospassitus saattoi parantaa elämänlaatua ainakin hetkellisesti, mikä on olennaista pitää mielessä, sillä työlaitoksella oli huollollinen tehtävä. Monet työlaitos kuitenkin ajoi syvempään laitoskierteeseen eli työlaitosjärjestelmä

myös ylläpiti ja loi ongelmia, joita sen oli tarkoitus ratkaista. Näitä kahta vaikutusta, parantavaa ja pahentavaa, ei voi erottaa toisistaan.

Työlaitokset ovat merkittävä esimerkki Katherine Beckettin ja Naomi Murakawan kuvaamista rankaisemisen muodoista, joista rikoslaki ja rikosoikeus ovat pelkät ”näkyvimmat lonkerot”. Laajempi rankaisemisen tulkinta osoittaa, kuinka moninaiset rangaistukseen johtavat polut voivat olla, vaikkei olisi tehnyt rikostakaan.⁷ Samalla alleviivaan, kuinka 1900-luvun rikoshistoriaa ja kriminaalipolitiikkaa tarkastellessa tulisi huomioda myös työlaitokset ja muut vastaavat vapaudenriistoon perustuneet laitokset, kuten koulukodit. Työlaitos edustaa niitä monimutkaisia tapoja, joilla sosiaalihuolto kietoutui kriminaalihuoltoon ja -politiikkaan. On jo osoitettu, että työlaitokseen passittamisen kategoriat mukautuivat tulkinnallisina kuntien tarpeisiin ja niitä sovellettiin paikkaamaan sosiaali- ja terveyspalveluiden puutteita.⁸ Niinpä moneen tapaukseen saattoi liittyä useita risteäviä huollontarpeita, kuten alkoholismiin liittyvää työkyvyttömyyttä, joka vaikutti maksukykyyn ja kotiolosuhteisiin ja saattoi johtaa irtolaismaiseksi tulkittuun elämäntapaan.⁹

Tämä tutkimus laajentaa näkökulmaa rikoskontrolliin. Beckettin ja Murakawan esiin nostamat rankaisemisen ”varjot”, kuten työlaitokset, olivat aikanaan merkittävä ja tehokas kontrollin muoto. Tämä puolestaan herättää kysymyksen, ovatko epävirallinen ja virallinen kontrolli niinkään merkittävästi kasvaneet vaan ennemminkin muuttaneet muotoaan. Koska työlaitospassituksilla puututtiin rikollisuuteen, kutsun niitä rikoskontrollin piilomuodoksi. Piilomuotoon sisältyvät sekä rikollisuuden ehkäisy eli näkemys rikoksen todennäköisyydestä, että tapaukset, joiden voidaan tulkita olleen omana aikanaan sosiaalista kontrollia, mutta jotka päätyisivät nykyään rikollisuustilastoihin. Tällä tarkoitan ennen kaikkea naisiin ja lapsiin kohdistunutta väkivaltaa.¹⁰ Jälkimmäisen tulkinnan voi toki mieltää anakronistiseksi, mutta itse miellän tulkinnan olennaisen tärkeäksi, sillä yhteisö on reagoinut väkivaltaan rankaisemalla siitä, vaikka rikoslaki ei ole perheen sisäiseen väkivaltaan ulottunut. Ilmiötä voi kuvata kansan oikeustajuna, mutta tässä yhteydessä siitä pidättäydytään, sillä ”kansan” määrittelemineen edellyttäisi kriittistä tarkastelua.

Hyödynnän artikkelissa kahden Suomessa toimineen työlaitoksen arkistoa. Keuruun työlaitoksen ensimmäiset työvelvolliset muuttivat vasta perustetulle laitokselle Kivijärvelle vuonna 1927. Käsittelen enimmäkseen näitä Keuruulle passitettuja henkilöitä. Olen käynyt läpi kaikki tapaukset vuosilta 1927–1964. Täydentävänä aineistona käytän Vihdissä sijainneen Terva-

lammen työlaitoksen merkintöjä elatusvelvollisista toisen maailmansodan jälkeiseltä ajalta vuoteen 1980. Anonymiteetin säilymisen varmistamiseksi viitataan asiakirjojen päiväyksiin ja/tai päätösnumeroihin mainitsematta kotipaikkakuntaa paitsi Tervalammen tapausten yhteydessä, sillä Helsingin kaupunki omisti laitoksen ja sen huollettavien kotikaupunki on täten ilmeinen. Arkistoaineiston lisäksi hyödynnän *Huoltaja*-lehdessä käytyä keskustelua työ- ja elatusvelvollisista ja avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista. Kuljetan läpi artikkelin sosiaalisen kontrollin tarkastelun ohessa ajatusta työlaitosjärjestelmästä rikoskontrollin muotona.

Varattomuus ja sairaudet

Köyhäinhoidon takaisinmaksun epäonnistumisen vuoksi työlaitokseen joutuneita kutsuttiin työvelvollisiksi. Työvelvolliseksi päättymisen taustalla selvennettiin useimmiten olevan varattomuutta ja sairauksia, jotka tavallisesti liittyivät toisiinsa; tähän toki viittaa myös tarve köyhäinhoidon vastaanottamiseen. Sairaudet muodostivat tilastollisesti suurimman syyn köyhäinhoidon – ja vuodesta 1957 alkaen huoltoavun – tarpeelle koko tarkasteluajanjakson ajan, erityisesti jos mukaan lasketaan mielisairaudet ja invalidadeetti. Pekka Haatanen ja Kyösti Suonoja kuvaavatkin sairautta ”suomalaisen köyhyyden olennaiseksi tekijäksi”.¹¹ Lisäksi oletettavissa on, että työlaitokseen joutuneiden perheiden keskinäiset huoltosuhteet olivat syystä tai toisesta hajonneet esimerkiksi etäälle muuttamisen tai välien rikkoutumisen vuoksi. Sosiaalipalveluja kohdennettiin ideologisiin ja taloudellisiin perustein, mitä Markku Mattila kuvaa ”rotuhygieenisen ajattelun ja hyvinvointivaltion liitoksi”.¹² Kotikunnissaan paremmassa asemassa olleet, kenties vahvemmillä turvaverkoilla varustetut ja sosiaalisesti pidetyt asukkaat eivät joutuneet yhtä todennäköisesti erilaisten pakkotoimenpiteiden kohteiksi kuin elämän töyssyihin kompastuneet, vähemmän mieluisina pidetyt naapurinsa.

Sairautta ja varattomuutta katsottiin olevan monenlaista. Oli tavallista, että köyhäinhoidon tarpeeseen ajautumiseen liitettiin moraalisia tulkintoja. Helsingin kaupungin huoltotoimen toimitusjohtaja ja Edistyspuolueen kansanedustaja Bruno Sarlin esitteli vuoden 1931 *Huoltaja*-lehden kirjoituksessaan työlaitoksen taloudellisia ja kasvatuksellisia tavoitteita korvaus- ja ojennusperiaatteina:

Eihän esim. 10-henkisen perheen isä, joka otsa hiessä on valmis raatamaan aamusta iltaan, mutta työttömyyden tai sairauden vuoksi on jäänyt toimeettomuuteen, voine olla siveellisen ojennuksen puutteessa ja sen vuoksi työlaitokseen työnnettävä, mutta velassa saattaa hän olla köyhäinhoidolle paljonkin.¹³

Sarlin ei kirjoituksessaan ottanut lopullista kantaa siihen, tulisiko työlaitosten toimia ojennuslaitoksina vai puhtaasti henkilölle maksettujen avustusten takaisinmaksukeinona ilman moraalista kannanottoa. Rankaiseminen sisältyi siis ”siveellisen ojennuksen” retoriseen kaapuun.

Valtaosa köyhäinhoitoa tarvinneista vältti työlaitoksen. Joko he kykenivät maksamaan saamansa avun takaisin tai sitten heitä ei tulkittu velvollisiksi maksamaan. Köyhäinhoitolain tulkinta ei ollut yksiselitteistä. Vuonna 1930 varatuomari W. A. Eloniemi pohti työvelvollisten korvausvelvollisuutta työn muodossa ja korosti, ettei tulkinnassa pitäisi olla liian ankara. Eloniemen mukaan lainsäätäjän suomat laajat valtuudet mahdollistivat myös luopumisen korvauksesta.¹⁴ 1920-luku oli vasta laitosten perustamisaikaa, ja esimerkiksi vuonna 1928, juuri ennen lamaa, kuntien ylläpitämään työlaitokseen joutui koko maassa yhteensä 161 työvelvollista. Vain joitakin vuosia myöhemmin vuonna 1932 lukumäärä oli 527 eli yli kolminkertaistunut.¹⁵

Itsenäisen Suomen varhaisvuosina sosiaalipolitiikan kehittämisessä keskittyttiin koululaitokseen ja maanpuolustukseen eikä köyhien aseman kohentamiseen riittänyt juurikaan resursseja.¹⁶ Jorma Kalela kuvaa köyhäinhoitolain periaatteita porvarillisen reformismin mukaisiksi: työsuoritusta edellytettiin tuen vastikkeeksi. Köyhäinhoitolaki oli hänen mukaansa paluu työväenliikettä edeltäneeseen ajattelutapaan, joka korosti työttömyyden seurauksia ja kehysti sen köyhäinhoidolliseksi ongelmaksi. Käytännön toimet keskittyivät kausityöttömyyden torjuntaan, hätäapu- ja menoarviotöihin. Työttömyyttä oli varsinkin lamavuosina runsaasti, ja kausi oli haastava myös kuntien taloudelle. Samaan aikaan palkkataso laski. Köyhäinhoito oli tuossa vaiheessa tärkein työttömyyshuollon muoto, sillä työttömyyskorvausta ei ollut eikä julkisista varoista maksettu raha-avustuksia. Ennen talvisotaa taloudellista laskusuhdannetta ei enää koettu ja 1940-luvulla podettiin suorastaan työvoimapulaa.¹⁷

Sairausvakuutuksesta puolestaan keskusteltiin aktiivisesti jo itsenäisen Suomen alkutaipaleella, mutta sen toteutumista hidastivat muuttuvat sisäpoliittiset tilanteet. Vaikka se oli yksi keskeisistä yhteiskunnallisista kysymyksistä 1920-luvun lopussa, se hylättiin.¹⁸ Vuoden 1937 kansaneläkelaki toi Suomeen

universaalin sosiaalivakuutuksen, joskin sen rahallinen arvo saajalleen olikin pitkään hyvin pieni.

Sairastuminen oli huonontanut merkittävästi ainakin työlaitokseen joutuneiden elämää. Jo yhden perheenjäsenen, esimerkiksi puolison, sairastumisen vuoksi ihminen saattoi joutua työlaitokseen.¹⁹ Arkistoaineistossa kuvattujen kohtaloiden perusteella on hyvin selvää, että sairastuminen saattoi tarkoittaa perheen rikkoontumista ja koko elämän järjestelyä uudella tavalla. Perheet, joiden talous ei ollut vakaa ja joilta puuttui turvaverkkoja ja suojaavia tekijöitä, saattoivat kadota kokonaan.

Tuberkuloosi oli ennen tehokkaan lääkityksen keksimistä tappavin tauti²⁰, mistä on selviä todisteita myös lähdeaineistossa. Tuberkuloosia ei välttämättä mainittu suoraan, mutta viittaukset parantolahoitoihin olivat tavalisia. Erässä Keski-Pohjanmaalla 1930-luvulla eläneessä perheessä vaimo oli saanut parantolahoitoa. Lapset oli sijoitettu yksityiskoteihin kauas toisistaan mahdollisesti siksi, etteivät he sairastuisi. Vaimo kuoli tuberkuloosiin, samoin yksi lapsista. Koska lasten sijoittamisesta kodin ulkopuolelle tuli perheenisälle köyhäinhoidollisia kustannuksia, hän velkaantui lopulta pahasti, jopa niin, ettei vaikuttanut todennäköiseltä, että olisi voinut maksaa velkaansa takaisin kunnalle. Eräänä yönä mies katosikin jälkiä jättämättä.²¹ Hieman vastaavassa toisessa tapauksessa perheenisä yritti vaikuttaa työlaitospassituspäätökseensä valittamalla siitä korkeimmalle hallinto-oikeudelle. Hänen vaimonsa oli kuollut muutamaa vuotta aiemmin ja hän yritti perustella, miksei köyhäinhoidon takaisinmaksu tuntunut oikeudenmukaiselta. Hänen kirjettään referoitiin korkeimman hallinto-oikeuden päätöksessä seuraavasti:

Hakemuksen johdosta antamassaan selityksessä [henkilö] on esiintuonut, että köyhäinhoidon tarve oli aluksi aiheutunut hänen vaimonsa sairastamasta keuhkotaudista, minkä johdosta lapset tartuntavaaran vuoksi olivat siirrettävät kotoa muualle hoidettaviksi, sekä etteivät hänen tulonsa hänen vaimonsa kuoleman jälkeenkään olleet riittäneet ...²²

Samankaltaisia tapauksia selviteltiin vielä 1950-luvun alussa, jolloin perittävänä oli esimerkiksi hautaus-, lääke-, parantola- ja hoitokuluja koko edellisen vuosikymmenen ajalta.²³ Aineiston perusteella vaikuttaa, että tuberkuloosin tehokkaan vastustamistyön, lääkehoidon ja BCG-rokotteen yleistymisen myötä myös köyhäinhoidolliset tapaukset, jotka saattoivat päättyä jopa perheen lopulliseen hajoamiseen, vähenivät merkittävästi.

On mahdollista ja todennäköistäkin, että edellä kuvatuissa tapauksissa taustalla on ollut halua rangaista velvollista hänen käyttöksensä vuoksi. Tällaista käytöstä on voinut olla ennen kaikkea tulkittu työhalun puute, rikosrekisteri tai alkoholinkäyttö. Kieltolain (1919–1932) aikaisissa asiakirjoissa viittauksia alkoholiin kirjattiin vähemmän – ehkä alkoholinkäytön salailun vuoksi – mutta maininnat yleistyivät 1930-luvulla. Kaikissa lama-ajan kuvauksissa ei kuitenkaan ole mainintoja perheen laiminlyönnistä, mitä käytettiin eufemismina juopottelulle, ehkä väkivallallekin. Joko niitä ei ole kirjattu ylös tai sitten kunnille taloudellisesti erityisen vaikeana aikana myös niiden suhtautuminen köyhyyteen on ollut ankarampaa.

Mielenterveysongelmien kuvailu on lähteissä tavallista ja osoittaa, että työlaitos saattoi olla yksi mielenterveysongelmista kärsineen henkilön elämän varrelle sattuvista laitoksista kunnalliskotien ja mielisairaaloiden ohella. Vaikka työlaitosta ei ollut varsinaisesti tarkoitettu mielisairaille, erinäisistä syistä myös oireilevia päätyi työlaitokseen. Selkein peruste oli sopeutumattomuus kunnalliskotiin, mitä ei käsitellä tässä artikkelissa tarkemmin, mutta myös oireilevia työvelvollisiksi tulkittuja päätyi työlaitokseen. Joissakin tapauksissa sairastunut henkilö joutui oman varattomuutensa vuoksi työlaitokseen. Esimerkiksi eräs mies, joka oli ollut köyhäinhoidon tarpeessa, oli ollut hoidettavana piirimielisairaalassa, mutta oli karannut sieltä toistuvasti ja aiheuttanut kotikunnalleen lisäkustannuksia siksi, että toisen kunnan sosiaalilautakunta oli antanut hänelle matka- ja ruokarahaa.²⁴ Lääninhallituksen työlaitospassitukseen vaikutti miehen karkailu, ja olikin tavallista, että kunnissa pohdittiin henkilöille soveltuvinta laitosta. Vakavatkaan diagnoosit eivät siis välttämättä olleet este työlaitossijoitukselle, vaan tapauksia arvioitiin sen mukaan, miten henkilö minnekin sopeutui.

Eräs ”jakomielitautinen” – skitsofreniaa sairastava – työmies oli Seinäjoen piirimielisairaalan ylilääkärin mukaan ”jo useita kuukausia sairaalassamme esiintynyt verrattain asiallisesti, ollut käytökseltään aivan rauhallinen, työkykyinen ja työhaluinen ...”, joten häntä ei tarvinnut enää pitää sairaalassa.²⁵ Päätökseen ei tultu pelkästään miehen työkyvyn ja rauhallisuuden vuoksi, vaan hänen kotikuntansa köyhäinhoitolautakunta perusteli, kuinka ”mielisairaus kunnassamme on yhä lisääntymässä ja niitten paikkain saanti on käynyt hyvin vaikeaksi ja kun kuntamme omistamat paikat Seinäjoen Piirisairaalassa ovat täynnä eikä ylimääräisiä paikkoja ole saatavissa ...”.²⁶ Kyseisessä tapauksessa sairaalapaikkojen puute siis vaikutti myös päätökseen.

Kotiolosuhteissa merkittävä syy köyhäinhoitolautakuntien työlaitospää-töksiin oli avustetun henkilön työkyvyttömyys, joka tulkittiin työhaluttomuudeksi, esimerkiksi erään henkilön tapauksessa, joka "on osoittautunut jonkun verran mielisairaaksi, eikä ole tahtonut ryhtyä työllään itseään elättämään".²⁷ Työlaitos ei ollut tarkoitettu työkyvyttömille, joten työkyvyn arviointi kuului va-kiotoimenpiteisiin. Kunnanlääkäri luonnehti miehen olevan "huomattavassa määrin tylsä, ajoittain levoton ja itsepäinen", jolla oli "mielenlaatu vaihteleva, enimmäkseen rauhallinen, mutta voi helposti suuttua ja on taipumusta väkivaltaisuuteen".²⁸ Ajoittainen joutuminen mielisairaalaan ei tarkoittanut sitä, etteikö sairastuneiden olisi oletettu elättävän perhettään ja tekevän töitä. Perhettä saatettiin kyllä avustaa, vaikka perheenisä oli päässyt sairaalasta, mutta työn tekemistä odotettiin riittäväksi katsotun tervehtymisen jälkeen.²⁹

Joissakin tapauksissa haluttomuus tai kyvyttömyys työntekoon ei kunnolla selvinnyt. Erään henkilön perhe kärsi varattomuudesta eikä perheenisän katsottu hoitavan velvollisuuksiaan, "koska hän vieroksuu työtä, eikä hoida perhettään, perhe näkee senvuoksi puutetta". Sosiaalilautakunta koki, ettei miestä voinut sijoittaa kunnalliskotiinkaan, koska tämän koettiin tarvitsevan tiukempaa kuria.³⁰ Sosiaalilautakunnan tiedustelu poispääsyä anoneelta mieheltä kuvastaa työnteolle annettua arvoa:

Kirjeesi johdosta saamme tiedustella kuinka on se työasia. Onko sinulla mahdollisuutta tehdä työtä täällä kotona ja noudattaa sitä käskyä, että joka ei tahdo työtä tehdä ei hänen syömänkään pidä. Meillä on velvollisuutta omaa itseämme ja perhettämme kohtaan ja hoitaa lapsiamme, jotka ovat vanhemmistaan riippuvaisia. Jos näin on voidaan keskustella poispääsystä.³¹

Samalla sosiaalilautakunta tiedusteli Keuruun työlaitoksen johtajalta, missä kunnossa mies oli: "Uskotteko että hän tekisi työtä täällä kotona ja elättäisi perhettään vai miltä se tuntuisi, jos hän pääsisi pois, olisiko hän perheelleen vaarallinen."³²

Sosiaalilautakunnan kirjeen viimeinen sivulause on merkityksellinen, sillä siitä on tulkittavissa, että miehen käytöksestä oli ollut perheelle kotona haittaa. Vaarallisuus on tulkittavissa perheenjäseniin kohdistuneeksi väkivallaksi. Aiemmassa tutkimuksessa on osoitettu, että kunnallinen sosiaalihuolto käytti työlaitossijoituksia yleisesti haasteellisten perhetilanteiden, väkivallan ja muun turvattomuuden, ja erityisesti runsaan alkoholinkäytön, ratkaisukeinona.³³ On kuitenkin mahdotonta tietää arkistoaineiston poh-

jalta, kuinka monessa tapauksessa kotiolosuhteiden tulkittu turvattomuus vaikutti päätöksentekoon, sillä sosiaalilautakunnan tietämys asiointiloista saattoi käydä ilmi rivien väleissä tai sivulauseessa, kuten edellä mainitussa tapauksessa. On kuitenkin selvää, että lautakunnat yrittivät vaikuttaa perheiden puutteelliseksi katsottuihin olosuhteisiin, joita kuvattiin tavallisesti fraaseilla ”puutteellinen hoito” ja ”laiminlyöty huolenpito”. Näiden ilmaisujen tarkoituksena oli välittää tietoa muustakin kuin pelkästä köyhyydestä. Tätä ilmentävät myös käytetyt muotoilut, esimerkiksi tapaus, jossa vaimo ja viisi lasta olivat ”laiminlyödyn huolenpidon takia joutuneet köyhäinhoidon ja yhteiskunnallisen huollon tarpeeseen”.³⁴ Kyseisessä tapausesimerkissä perhe oli saanut avustusta muun muassa vaatteiden ja kankaiden, lääkkeiden, kotiaavustuksen, sairaalaleikkauksen, ruumisarkun, lasten yksityiskotihoidon ja kunnalliskotikyydityksen muodossa. Laiminlyödyn huolenpidon tulkintaa voi ainakin osittain selittää se, että perheenisä oli sijoitettuna Pelson varavankilaan eli häntä ei pidetty kunnan kansalaisena eikä hän vankilasta käsin voinut perhettään elättää.

Aineistossa yleiset vankilamaininnat ovat tärkeitä vihjeitä työlaitokseen sijoitettujen yhteiskunnallisesta statuksesta. Ihmisiä ja heidän perheitään pyrittiin kontrolloimaan myös vankilaolosuhteiden ulkopuolella. Työlaitossijoitus toimi käytännössä usein jatkorangaistuksena vankilassaololle, kun perheenisä velkaantui asuinkunnalleen vankilassaolonsa aikana. Vankilassa saattoi olla myös perheenäiti³⁵, vaikka tämä olikin harvinaisempaa. Olen tullut siihen varovaiseen johtopäätökseen, että kunnallisessa päätöksenteossa kyettiin suojelemaan pelkän varattomuuden vuoksi työlaitosuhan alle joutuneita, joita pidettiin muuten kunnollisina. Työlaitospassitukseen liittyi työvelvollistenkin kohdalla siis yleensä Bruno Sarlinin ojennukseksi kuvaamia tavoitteita, jotka voi mieltää myös rangaistuksiksi. Kuten Beckett ja Murakawa korostavat, tutkijoiden tulisi osata nähdä rangaistuksena myös sellainen vapaudenriisto, jota ei rangaistukseksi kutsuta ja määritellä.³⁶

Passituspäätöksiin saattoi liittyä optimismia seuranneita pettymyksiä, kuten erään köyhäinhoidon esimiehen tapauksessa, joka purki mielipahaansa kirjeessään työlaitoksen johtajalle. Hän koki olevansa pakotettu lähettämään takaisin työlaitokseen miehen, joka ei ”pitänytkään puhettaan, vaikka hän niin kauniisti minulle lupasi”. Harmissaan esimies totesi miehen olevan ”niin pahoin turmeltunut ettei hänestä ole miestä olemaan vapaudessa”. Kuvauksen mukaan mies oli juonut itsensä juovuksiin ja oli ollut tappaa vaimonsa. Esi-

Kuva 2. Keuruun työlaitoksen alueella toimii nykyään Keuruun Ekokylä, joka on yhteisöllinen koti ja maatila. Vanha syömään kutsunut vellikello on säilytetty Väentuvan katolla. Kuva: Vesa Ranta.

mies koki, että miestä sai kohdella kovin ottein: ”pitäkää [mies] vain hyvässä kurissa, nyt minäkin tunnen hänen mikä hän on”.³⁷

Avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen elatus

Köyhäinhoitolain lisäksi 1920-luvun alkupuolen lainsäädännössä pyrittiin puuttumaan aviottomien lasten asemaan. Laki avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista (173/1922) sisällytti perintätoimiin työlaitoksen – sinne saattoi joutua maksamaan aviottoman lapsen ylläpidon kustannuksia. Tätä kutsuttiin korvausvelvollisuudeksi. Arkistoaineistosta selviää, millaisissa tilanteissa korvausta päädyttiin perimään. Ensinnäkin miehet olivat jo tehneet elatussopimuksen. Tämä tarkoitti sitä, että heidät oli todettu lapsen äidin maaajaksi, eli heidän isyytensä oli todennäköinen. Tämä ei suinkaan koskenut

kaikkia miehiä, joilla oli avioliiton ulkopuolella syntyneitä lapsia. Toiseksi he olivat laiminlyöneet tätä todettua maksuvelvollisuuttaan. Kolmanneksi lapsen elinolosuhteissa oli tapahtunut jokin muutos huonompaan suuntaan.

Kolmas syy on merkittävä, sillä kaikki aviottomat lapset eivät suinkaan saaneet taloudellista tukea. Lakia pidettiin jo voimaan tullessaan puutteellisena ja kävi selväksi, ettei se juurikaan parantaisi avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten asemaa. Elatusavun perintä oli tehotonta ja perimistehtävä jäi alkuajoina usein kokemattomille henkilöille. Jos elatusapua onnistuttiin saamaan, se oli silti vaatimatonta.³⁸ Ennen työlaitospassitusta makaajien omaisuutta pyrittiin arvioimaan ulosotossa. Makaaja saatettiinkin arvioida varattomaksi, mutta toisinaan miehet myös piilottelivat omaisuuttaan. Maksukykyisimmät tuskin päätyivät koskaan työlaitokseen, vaan hoitivat maksunsa viimeistään passitusuhan alla.

Makaajan selvittäminen oli tietysti kunnan etu, sillä mahdolliset kustannukset tulivat kunnan maksettaviksi, mikäli äiti ei huolehtinut lapsestaan arvioidusti riittävällä tasolla. Kuitenkin kuntien kyky tai kiinnostus selvitystyöhön ja perintään oli varsin rajallinen, mikäli tilanne ei muuttunut lapsen kannalta akuutiksi. Arkistolähteiden perusteella ei ole selvää, mikseivät äidit olleet aina halukkaita paljastamaan lapsensa tai lastensa isää. Joissakin tapauksissa mies oli kenties aviossa, aina ei kenties ollut selvää, kuka isä voisi olla, ja joissakin tapauksissa on mahdollista, että lapsen isä painosti äitiä pysymään hiljaa tai isyyteen liittyi jotain muuta häpeällistä. Aineistosta löytyy tapauksia, joissa avioliitossa ollut lapsen isä on yrittänyt päästä eroon elatusvelvollisuudestaan vetoamalla siihen, ettei voisi kustannusten takia elättää omaa perhettään.³⁹ On myös mahdollista, etteivät naiset ole halunneet toisten puuttuvan heidän yksityiselämäänsä.

Lautakunnissa äidin puhumattomuus tulkittiin uhmaks. Esimerkiksi eräässä tapauksessa seitsemän avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen isää ei ollut onnistuttu selvittämään ”äidin niskoittelun vuoksi”, ja äiti oli jouduttu ottamaan kunnalliskotiin⁴⁰. Tämä saattoi puolestaan tarkoittaa sitä, että lapset oli sijoitettu muualle, sillä kunnalliskotiin sijoitettujen naisten ei useinkaan katsottu voivan huolehtia lapsistaan. Jos isä tai isät olisivat olleet tiedossa, olisi lasten elatuskustannuksia voitu periä heiltä.

Vaikka työlaitospassitus oli ennen kaikkea keino kontrolloida avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten isiä, oli naisille olemassa myös omat kontrollikeinonsa. Kunnalliskotisijoitus oli tyypillinen tapa periä kustannuksia äideiltä, joiden lapset oli sijoitettu. Kunnalliskoti toimi siis naisille tarkoituspäälähteenä

osittain työlaitokselle rinnakkaisena laitoksena. Kuitenkin myös naisten osalta työlaitospassitus oli mahdollinen, kuten tapauksessa, jossa nainen oli ”pitemmän aikaa viettänyt juopottelevaa ja irstasta elämää joutuen sen vuoksi useamman kerran pidätetyksikin; ja kun hän on heittänyt aviottoman lapsensa [lapsen nimi] avuttomaan tilaan ...”.⁴¹ Äidin lapsi oli sijoitettu kunnan kustannuksella hoidettavaksi ja köyhäinlaitokseen puheenjohtaja oli kutsunut äidin kunnalliskotiin korvaamaan lapsensa elatus- ja hoitokustannuksia sieltä käsin. Koska nainen oli karannut kunnalliskodista, oli hänet sijoitettu työlaitokseen – työlaitospassitus tehtiin siis kunnalliskotiin sopeutumattomuuden perusteella. Ojentamistarkoituksessa hänet toimitettiin suljetumpaan laitokseen.

Työlaitokseen päätyi avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten äitejä myös irtolaisuutensa takia; tässä artikkelissa irtolaisuus on kuitenkin rajattu käsitelyn ulkopuolelle. Yksi esimerkki kuvastakoon tällaista tapausta, joka olisi yhtä hyvin voitu määritellä irtolaisuudeksi. Eräs nainen oli

viime vuosina viettänyt hyvin epäsäännöllistä ja huonoa elämää, jättäen ensin lapsensa täällä kauppalan huoltolaitoksen huostaan ja lähtien itse kiertelemään maailmalle, hankkien siellä kulkiessaan aviottoman lapsen itselleen, viettäen aviokkojan elämää, ja jättäen lopuksi tämän aviottoman lapsensa heitteille [paikkakunnan nimi] maalaiskunnassa, missä kunnan huoltolaitoksen on täytynyt sijoittaa lapsi yksityiskotiin hoidettavaksi, päätettiin, kun [naisen] huono kiertolaiselämä näyttää yhä jatkuvan, toimittaa hänet ensi tilassa kurinpidollisesti Keuruun työlaitokseen korvaamaan työllään lapsensa elatus- ja hoitokuluja.⁴²

Naisella oli jo aiempi työlaitostuomio aviolisten lastensa elatuskorvauksista. Voi olla, että juuri lasten elatusmaksujen takia häntä ei määritelty ensisijaisesti irtolaiseksi, vaikka epäsäännöllinen ja huono elämä sekä maailmalla kiertely olivatkin tyypillisiä irtolaisuuden kuvauksia.

Keskustelu avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista ja heidän äideistään on aivan oma tutkimusaiheensa. Annettakoon siitä yksi esimerkki vuodelta 1931, jolloin Tampereen kaupungin lastensuojelutyönjohtaja Alpo Lumme kuvasi aviottomien lasten äitejä tyypittelemiensä kategorioiden avulla. Yksi esimerkki oli ”uusi äitityyppi, itsetietoinen nainen”, joka ei kaivannut apua ja koki voivansa itse hoitaa asiansa. Toinen oli sureva äiti, jonka kohtalona saattoi olla mielisairaala. Nuoruuden pettymys, epätoivoinen teko tai jonkin murtuminen oli johtanut mielen särkymiseen. ”Arkinen sielu”, joka oli itse usein ”äpära”, taas otti vastaan mitä elämällä oli tarjota, ”ihanteellinen äiti”

jaksoi pysyä positiivisena, ja vaikein äitiryhmä, ”nautintojen vangit”, huvitelti, käytti alkoholia ja usein laistoi velvollisuuksistaan. ”Kylmä, laskeva äiti” saattoi luopua lapsestaan ilman näennäisiä tunnontuskia. Lumme kuitenkin korosti, etteivät avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten äidit olleet keskimäärin huonompia kuin muutkaan ihmiset.⁴³ Nämä esimerkit ovat tärkeitä avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten elatusta tarkastellessa, sillä isien tapauksessa vastaavat kuvaukset loistivat poissaolollaan, ja tähän naisasia-naiset, kuten Miina Sillanpää, kiinnittivät jo omana aikanaan kitkerästi huomiota. Työlaitospassituksen voi nähdä ensimmäisenä merkittävänä moraalisesti kantaaottavana isien kontrollikeinona. Isistä ei ehkä tehty vastaavaa luonneanalyysia kuin äideistä, mutta työlaitokseen joutuminen oli merkittävä signaali lainsäätäjien taholta, vaikka ensisijainen passitusssyy olikin kuntien taloudellisen rasituksen keventäminen.

Keskityn seuraavaksi luonnehdintoihin aviottomien lasten perheolosuhteissa tapahtuneista muutoksista, jotka aktivoivat kuntia perimään maksuja makaajilta työlaitospassitusten avulla. Lasten äidit olivat tyypillisesti palvelijattaria tai mäkitupalaisen tyttäriä. Lähtökohtaisesti heidän taustansa eivät olleet varakkaat, eikä heillä välttämättä ollut turvaverkkojakaan – kuten perhepiiriä, jossa lapsi olisi voinut varttua samalla, kun äiti hankki elantoa. Olikin tavallista, että elatusmaksujen perinnän syynä oli lyhyesti ilmaistuna äidin varattomuus.⁴⁴

Naisen työskentelykään ei välttämättä turvannut perherauhaa. Eräässä tapauksessa nainen lähti töihin emännöitsijäksi suurempaan kaupunkiin ja jätti lapsensa kotipitäjäänsä. Kuusi lasta jäi tällöin köyhäinhoidon varaan.⁴⁵ Tapauksesta ei ilmene, olisiko äidillä ollut muita vaihtoehtoja vai oliko hänen valittava oma selviytymisensä ja luotettava siihen, että kunta huolehtisi hänen jälkeläisistään.

Varattomuus saattoi liittyä työnteko- ja työllisyysmahdollisuuksien lisäksi äidin terveydentilaan. Esimerkiksi vuonna 1939 selviteltiin varattomuuden vuoksi köyhäinhoidon tarpeessa olevan naisen saamaa köyhäinhoitoa, jotta pystyttäisiin arvioimaan, kuinka paljon aviottoman lapsen isän tulisi maksaa elatusapua, ja mitkä kustannuksista liittyivät lapseen. Nainen oli synnyttänyt lapsen vuonna 1933 ja joutunut pian sen jälkeen lääkäriin. Köyhäinhoidon kustannuksia oli syntynyt seuraavina vuosina sairaalaan kuljetuksesta, sairaalahoidosta, lääkärikulusta ja lääkkeistä.⁴⁶ Sairastelu siis huononsi äidin mahdollisuuksia taata perheensä toimeentulo, mikä luultavimmin tehosti kunnan halukkuutta periä saatavia lapsen isältä.

Varattomuuden lisäksi ”laiminlyöty huolenpito” oli yleinen luonnehdinta aviottoman lapsen köyhäinhoidon tarpeesta.⁴⁷ Köyhäinhoidon kustannukset tarkoittivat tällaisissa tapauksissa yleensä lapsen sijoittamista pois äidin luota. Käytännössä laiminlyönnillä tarkoitettiin lastensuojeluun liittyviä epäkohtia eikä pelkästään lapsen materiaalisia puutteita.

Tilastollisesti aviottomien lasten elatusavun vuoksi työlaitokseen joutuneiden määrä pysyi verrattain pienenä kuntien omistamissa työlaitoksissa. Siinä missä työlaitospassituksia oli 1930-luvulla valtakunnallisesti vuosittain noin sata, putosi tämä lukumäärä heti talvisodan puhjettua – epäilemättä sotaolosuhteiden vuoksi – eikä sotien jälkeisinä vuosinakaan kirjattu kuin yksittäisiä tapauksia.⁴⁸ Tämä ei tietenkään tarkoita, etteikö lapsia olisi edelleen syntynyt avioliiton ulkopuolella, ja myöhempinä vuosina laki lapsen elatusavun turvaamisesta, jota seuraavaksi tarkastellaan, laajensi elatuskysymystä. Sosiaalihuollon piirissä avioerolasten elatusvelvollisten osuutta pidettiin toisen maailmansodan jälkeen suurempana kuin avioliiton ulkopuolella syntyneiden, joiden tukitoimia pidettiin tärkeämpinä kuin perintää, jossa jo isyyden selvittäminen koettiin vielä 1960-luvulla työlääksi ja vaikeaksi.⁴⁹ Näiden kohdalla yhteys rikollisuuteenkin koettiin selkeämmäksi kuin avioliiton ulkopuolella syntyneiden vanhempien. Saattoihan lapsen syntymä olla seurausta vain kertaluontoisesta kohtaamisesta velvollisuuksia laiminlyövän elämäntavan sijaan.

Sekä työ- että korvausvelvollisten tapauksissa korostuvat huono-osaisuus ja sosiaaliset ongelmat, joiden yhteydessä yksilön oma vastuu jää arkistoon talentuneiden merkintöjen varassa usein epämääräiseksi. Rikollisuuden ehkäisy oli silti keskeisesti mukana työlaitosten toimintaperiaatteissa, kuten seuraava luonnehdinta osoittaa: ”... työlaitos on se paikka, se laitos, jonka tehtäväksi on määrätty poistaa ja parantaa se moninainen paha, mitä yhteiskunnassa esiintyy, mikäli se ei ole suoranaista rikollisuutta.” Näin totesi Joh. Rantala vuonna 1936 – Rantala oli mitä luultavimmin Uudenmaan läänin työlaitoksen johtajana vuodesta 1928 saakka työskennellyt Johannes Rantala. Ei-rikollisuus ei tarkoittanut, etteikö ”pahuudella” olisi ollut tulkittuja yhtymäkohtia rikollisuuteen. Hän nimittäin jatkoi: ”Onhan itsestään selvä, että monet rikokset tehneen, moraalittoman henkilön yhteiskunnallisten velvollisuuksien laiminlyöminen tapahtuu, sanoisinko automaattisesti, ...”, minkä vuoksi työlaitoksiin päätyi hänen mukaansa juuri entisiä rikollisia, jotka toimitettiin asuinseuduiltaan mielellään maksimiajaksi laitokseen, ”jona aikana he ainakin ovat pois rentuilemasta kotiseuduillaan, ...”.⁵⁰ Rantala antoi siis suoraan ymmärtää, että

työlaitokseen toimittaminen oli kuntien keino päästä ainakin joksikin aikaa velvollisuuksien laiminlyönnin perusteella eroon henkilöistä, joiden koettiin tuottavan harmia. Vaikka työlaitoksia ei välttämättä ollut etukäteen suunniteltu juuri tällaisiin tarkoituksiin, näin työlaitosjärjestelmä käytännössä usein toimi. Rantalan näkemykset kuvaavat työlaitosjärjestelmän käyttötarkoituksia ennen toista maailmansotaa. Sodanjälkeisten elatusvelvollisten tarkastelu kirkastaa argumenttia työlaitoksista olennaisena osana Suomen rikoskontrollia.

Elatusvelvollisten ultima ratio

Elatusvelvollisten työlaitostoimitusten syynä olivat maksamatta jääneet elatusmaksut lapselleen tai lapsilleen. Nyt kohteena olivat aviossa syntyneiden lasten vanhemmat, enimmäkseen isät, jotka eivät vapaaehtoisesti osallistuneet jälkikasvunsa elinkustannuksiin. Laki lapsen elatusavun turvaamisesta nosti merkittäväksi yleisesti perhepinnareiksi kutsuttujen miesten määrän työlaitoksissa vuodesta 1949 alkaen. Kuten vuoden 1949 Huolto-ohjelmakomiteassa todettiin, ”lasten etujen valvominen on nykyaikaisen sosiaalihuollon ensiarvoisimpia tehtäviä”.⁵¹ Joko suunnitelmallisesti tai suunnittelematta elatusvelvollisten työlaitospassitukset liittyivät varsin tavallisesti myös velvollisuutensa laiminlyöneiden elämän laajempaan kontrollin ketjuun. Vuonna 1965 toteutetussa ”perhepinnareita” koskevassa selvityksessä viitattiin elatusvelvollisiin yhtenä ”sopeutumattomien” ryhmänä. Selvityksessä havaittiin pinnariuteen liittyvän rikollisuutta, päihdyttävien aineiden väärinkäyttöä, epäsäännöllistä työssäkäyntiä, nuorena solmittuja avioliittoja, joita saattoi olla enemmän kuin yksi, sekä keskimääräistä suurempi lapsimäärä.⁵² Elämäntilanteiden mutkistuessa nämä eri tekijät vaikuttivat toisiinsa.

Huolto-ohjelmakomitean mietinnössä työlaitosuhan kuvailtiin olevan ”jonkinlainen ultima ratio”, siis viimeinen vaihtoehto, jos mikään muu elatusmaksun perintäkeino ei auttanut. Komitea pohti myös mahdollisuutta kriminalisoida velvollisuuden laiminlyönti, mutta arveli, ettei yleinen oikeuskäsitys tähän taipuisi. Komitea totesi, että sosiaali- ja oikeuspoliittisilla näkökulmilla oli molemmilla yleisestävä vaikutus.⁵³ Sosiaalipolitiikan keinoin pyrittiin siis pelotepreventioon eli ajateltiin työlaitosuhan vähentävän elatusmaksujen laiminlyöntejä. Yleisestävällä vaikutuksella tarkoitettiin yleispreventiivistä lopputulosta. Tulkintani mukaan uuden lain yksi merkittävä tarkoitus oli luoda käsitystä siitä, mikä oikeaksi koetaan, mitä kutsutaan mo-

raalia luovaksi vaikutukseksi.⁵⁴ Yleistyvien avioerojen aikakautena tarvittiin päivitystä avioerovanhempien moraaliseen vastuuntuntoon lapsiaan kohtaan. Merkittävä osa vanhemmista varmasti hoitikin maksunsa viimeistään työlaitosuhan alaisina, mutta työlaitoksiin päätyi myös insinöörejä, liikemiehiä ja muita maksukykyisiä velvollisia. Valtaosalla työlaitokseen joutuneista lienee silti ollut haasteita suoriutua maksuista. Ongelmat limittyivät, esimerkiksi päihdeongelma saattoi johtaa työttömyyteen, varsinkin, jos työnä oli esimerkiksi ajaa ajoneuvoa. Monen olinpaikka oli tuntematon tai vaikkapa Rappioalkoholistien maja, Lauttasaarenkatu 1.⁵⁵

Vaikka avioerot yleistyivätkin toisen maailmansodan jälkeen, ei niiden saaminen ollut helppoa, sillä pariskunnat joutuivat läpikäymään asumuserovittelun, jolla eroja pyrittiin hillitsemään.⁵⁶ Erilaiset pari- ja perhesuhteisiin liittyvät haasteet välittyvät asiakirjoista joko suoraan tai epäsuorasti. Usein taustalla oli runsasta alkoholinkäyttöä, mutta lisäksi syynä saattoi olla tulehtuneita perhetilanteita, avioeroja ja uusia avioliittoja. Seuraavassa kirjekatkelmassa, jossa vaimo kuvaa elämäänsä Tervalammen työlaitokselle maksamattomien elatusmaksujen takia joutuneen miehensä kanssa, käy ilmi useampi vaimon kokema ongelma:

Koska mieheni ... on koko avioliittomme ajan käyttänyt kohtuuttomasti väkijuomia, kohdellut minua huonosti solvaten minua ja pahoinpidellen minua eikä hän ole antanut talouteemme rahaa ja on hän siten tehnyt elämäni aivan sietämättömäksi, on minun mahdotonta jatkaa tällaista avioliittoa, minkävuoksi anon kunnioittaen, että mainittu mieheni kutsutaan ja haastetaan kuultavaksi ja vastaamaan johonkin Raastuvanoikeuden istuntoon, kun silloin tulen vaatimaan avioeroa hänestä ...⁵⁷

Kirje kuvaa hyvin perheen muita ongelmia, joihin kontrolli ulottui epäsuorasti. Vaikka työlaitokseen joutuikin elatusvelvollisuuden laiminlyönnin takia, samalla puututtiin joko tietoisesti tai suunnittelematta väkivaltaan ja yleisemmin lasten kotiolosuhteisiin. Tässä esimerkissä ei toki ole takeita siitä, kirjoittiko vaimo totuudellisesti perhe-elämästään. Usein myös työlaitokseen joutuneet miehet nostivat esiin epäkohtia onnettomaksi kokemastaan avioliitosta.

Huostaanotettujen lasten kohtaloita välittyy myös sotienjälkeiseltä ajalta. Vuonna 1952 eräs mies valitti korkeimmalle hallinto-oikeudelle elatusvelvollisuuskustannuksiaan, sillä hän ei oman käsityksensä mukaan ollut itse luovuttanut lapsiaan huoltolautakunnan huostaan. Kustannuksia hän piti koh-

tuuttoman korkeina. Lapset oli lastensuojelulain nojalla huostaanotettu ja si-
joitettu koulukotiin, kunnalliskotiin ja yksityiskotiin. Lasten äitiä, josta mies
oli eronnut joitakin vuosia aiemmin, ei kuvattu tarkemmin.⁵⁸ On kuitenkin
selvää, että äidin halussa tai kyvyssä huoltaa lapsia oli huoltolautakunnan
mielestä ollut selviä puutteita eikä lasten isäkään ollut halunnut tai kyennyt
huoltamaan itse lapsiaan. On tietysti mahdollista, että isä oli yrittänyt saada
lapset itselleen, mutta tämä ei lähteestä ilmene. Yhden lapsen kasvatuslai-
tossijoitus viittaa siihen, että lapsella on tulkittu olevan käytöshäiriöitä. Per-
heen tilanne on siis ainakin huoltolautakunnan mukaan ollut ongelmallinen.
Miehen työlaitospassitus on tuskin parantanut mahdollisuuksia isän rooliin.

Alkoholin lisäksi myös lääkkeiden tai huumeiden käyttöä tunnistettiin,
vaikka niistä onkin vähemmän merkintöjä kuin alkoholista, eikä huumeon-
gelma eriydy aineistossa muusta päihteidenkäytöstä yksittäisiä kuvauksia
lukuun ottamatta. Alkoholinkäytön ohella mainittiin särkylääkkeet, särky-
pulverit, tabletit, unilääkkeet, lääkkeillä huumaaminen, huumautuminen tai
päihdyttäminen. Eräs Tervalammen elatusvelvollinen kertoi raportoidusti
1960-luvun alussa karkumatkansa syyksi ”niin voimakkaan huumausainei-
den himon, ettei voinut tulla toimeen ilman niitä”.⁵⁹

Työlaitokseen joutumisen prosessi eteni esimerkiksi seuraavalla tavalla:
Helsingin kaupungin lastensuojelulautakunta esitti työlaitokseen määrää-
mistä, koska elatusapua aviolapselle oli jäänyt maksamatta. Perimisproses-
sit saattoivat kestää vuosikausia. Mikäli henkilön olinpaikka oli tuntematon,
mikä oli tavallista asunnottomuuden tai viranomaisilta piileskelyn vuoksi,
julkaistiin henkilöstä etsintäkuulutus. Lääninoikeus tutki tapauksen ja tote-
si, että elatusapua ei ollut suoritettu yli kolmeen kuukauteen eikä sitä ollut
vaadittaessakaan maksettu, eikä syytä laiminlyöntiin ollut esitetty. Jos hen-
kilö onnistuttiin löytämään, hänet tuotiin viranomaiskuljetuksella työlai-
tokseen. Jos henkilö karkaili työlaitoksesta, häntä ”ojennettiin” esimerkiksi
neljäntoista vuorokauden kopperangaistuksella kovalla makuusijalla työlai-
toksessa. Tavallista oli myös jäädä palaamatta myönnetyltä lomalta, usein
humalatilan takia. Mikäli rangaistukset eivät tehonneet, työlaitoksen johto-
kunta esitti lääninhallitukselle pakkotyömääräystä, jolloin henkilö saattoi
joutua Pelson varavankilaan.

Vankilaan saattoi siis päätyä tekemättä yhtään rikosta. Vuonna 1955 edus-
kunnan oikeusasiamies Paavo Kastari kritisoi yleisemmin erillisen pakko-
työlaitoksen puutetta ja nosti myös esiin pakkotyölaitoskäytäntöihin liitty-
viä epäkohtia, josta erityisesti elatusvelvolliset joutuivat lainsäädännöllisten

epäselvyyksien vuoksi kärsimään. Vaikka elatusvelvolliset joutuivat työlaitokseen ensisijaisesti taloudellisista syistä, joutuivat he pakkotyölaitokseen päätyessään niin epäedulliseen asemaan, ettei heillä ollut juuri mahdollisuuksia maksaa työllään velkaansa, jolloin tilanteesta kärsivät myös elatusapuun oikeutetut.⁶⁰ Erillisen pakkotyölaitoksen puuttuminen tarkoitti siis sitä, että tekemättä rikosta saattoi joutua suoraan vankilaan.

Laitoskierre syvensi monen ahdinkoa. Vankilassa olo oli saattanut monen miehen itsensä mielestä vaikeuttaa työllistymismahdollisuuksia, liiketoimia tai rahan velaksi ottamista tuttavilta. Eräs mies esimerkiksi vetosi korkeimpaan hallinto-oikeuteen ja perusteli, että hänen vankilassa kärsimänsä vapausrangaistus oli vaikuttanut siihen, ettei hän ollut voinut elättää lastaan, varsinkaan ilman koulutusta ja ammattia. Annettua perustelua ei kuitenkaan hyväksytty.⁶¹ Eräs 1950-luvulla elänyt mies oli joutunut oman kuvauksensa mukaan ensin Tervalammen alkoholistihuoltolapuolelle ja sieltä Konnun-suon vankilaan sakkoja sovittamaan. Konnunsuolta hän joutui suoraan työlaitokseen ja lopuksi vielä karkaamisten vuoksi pakkotyölaitokseen.⁶² Myös vankimielisairaala saattoi kuulua laitoskierteen etappeihin.

Elatusvelvolliset kuuluivat sotineeseen sukupolveen. Akteissa ei tehdä tulkintoja syy- ja seuraussuhteista, mutta monilla miehillä oli merkintöjä sodanaikaisista vammoista ja sielullisista ja hermostollisista häiriöistä, joista he olivat kärsineet. Voi olla, että sotakokemusten aiheuttamat vaivat ovat olleet ilmiönä niin tavanomainen, etteivät ne ole sen vuoksi saaneet erityishuomiota. Toteamatta mitään varmaa sotakokemusten vaikutuksesta elämänsä elämään, tarkastelkaamme erään 1920-luvun alussa syntyneen, sodassa haavoittuneen elämää 1980-luvulle saakka. Mies oli haavoittunut aivoihin ja papereihin oli kirjattu myös seitsemän aivotärähdystä, jotka ovat voineet vaikuttaa aivojen terveyteen. Tervalammen työlaitokseen hän päätyi vuonna 1955 elatusvelvollisuutensa laiminlyönnin vuoksi. Tämän jälkeen mies oli raportoidusti ollut yhtämittaisesti työlaitoksessa tai vankilassa. Hän oli myös karannut työlaitoksesta ja joutunut pakkotyöhön. Laitoselämää oli vuonna 1959 ehtinyt kulua kolme vuotta ja neljä kuukautta, mutta mies ei edelleenkään päässyt pois, sillä vapausajanrangaistusta ei katsottu voitavan laskea työlaitosajan vähennykseksi, koska elatusmaksuja ei ollut vielä suoritettu eikä mies ollut ollut työlaitoksessa kahta vuotta. 1970-luvulla mies palasi useita kertoja Tervalammelle alkoholistihuoltolan puolelle. Pakko oli muuttunut vapaaehtoisuudeksi. Miehen kuvattiin asuneen ensisuojaissa, roskalaatikoissa

ja rappukäytävissä. Elämisensä hän oli kustantanut sotaläkkeellä, huoltoavulla, pummaamalla ja dyykkaamalla. Mies halusi itse laitokseen:

Huoltoapua hva [huollettava} on anomassa toistuvasti, sillä eläkkeensä hva hävittää välittömästi, samoin vaatteensa. Kun huoltoavun mahdollisuudet loppuvat, hva pyrkii huoltolaan kurjassa kunnossa krapulaisena tai käyttää muita avohuolton katkaisuja ”täysihoitonaan”.

Vielä vuonna 1980 miehestä löytyi tutkintapöytäkirjamerkintöjä, kun hän oli ratkennut juomaan lomallaan ja joutui eristyshuoneeseen.⁶³ Vaikka sotakokemukset eivät ajaneet suurinta osaa miehistä laitostieteeseen, on työlaitoksen rooli merkittävä sodassa olleiden miesten kontrolloijana.

Sosiaalihuollossa koettiin 1970-luvulta alkaen laajoja muutoksia avohuolton suuntaan. Ennaltaehkäisy ja vapaaehtoisuus olivat muodissa siinä missä laitoshuoltoa paheksuttiin enenevässä määrin. Samaan aikaan laitokset kuitenkin uudistuivat ja työnteon merkitys hoitomuotona väheni.⁶⁴ Kuten esimerkkitapauksen mies, moni aiemmin elatusvelvollisena työlaitoksessa ollut päätyi sinne myöhemmin vapaaehtoisena huoltoapulain 25 §:n nojalla. Hieman yleistäen voisi todeta, että parempikuntoisina, usein vielä työkykyisissä säilyttäneinä alkoholisoituneet miehet joutuivat työlaitokseen vasten tahtoaan. Myöhemmin he saattoivat olla niin huonossa kunnossa, että asuminen vapaaehtoisena työlaitoksessa piti hengissä siinä missä ulkona nukkuminen, vakavat vaivat, kuten paleltuvat raajat ja sisäelinvauriot, sekä toimeentulon jokapäiväinen vaikeus olivat vakava riski terveydelle. Ei ollut harvinaista, että elatusvelvollisena olleen henkilön merkittiin kuolleen joko tapaturmaisesti tai oman käden kautta, ja myöhemmin vapaaehtoisina huollettavina olevat kokivat samanlaisia kohtaloita.

Kuten jo työvelvollisten tapausten analyysissä korostettiin, myös elatusvelvollisten mielenterveydessä tai toimintakyvyssä oli usein jotain poikkeavaksi koettua, mutta ei kuitenkaan mitään niin selkeää, että olisi osattu epäillä vakavaa mielenterveyden häiriötä. Keuruun työlaitoksen aineistoon on sisällytetty kirje erään elatusvelvollisen veljeltä, jossa tämä kuvaa miehen olleen ”jo pienestä pitäen ... jotenkin ihmeellinen ja saamaton ihminen”. Mies ei ollut veljen kertoman mukaan pärjännyt kansakoulussa, sillä koulunkäynnistä ei ollut tullut ”kertakaikkiaan mitään”. Sotaväkeen tämä oli mennyt ja selviytynyt sieltä huonoilla arvosanoilla. Perhe oli yrittänyt estellä miehen naimisiinmenoa, koska arveli, ettei tämä voisi elättää perhettään, ”kun hänen

saamattomuus ja lapsellisuus tiettiin”. Vuoden kuluttua vaimo, jota miehen veli kuvasi niin ikään lapselliseksi, karkasi kotiinsa ja haastoi miehen oikeuteen lapsen elatuksesta. Veli valitti, ettei mies mitenkään voisi suorittaa niin isoa summaa, ja muutenkin veljet joutuivat elättämään miestä. Veli vetosi, ettei mies joutuisi työlaitokseen, sillä hän ei ollut ”terve eikä normaali”. Veli edellytti miehen tarkkaa tutkimista.⁶⁵

Terveyspalvelujen laajetessa ja kehittyessä mahdollisuudet arvioida elatusvelvollisen vointia paranivat merkittävästi, vaikka onkin todennäköistä, etteivät mahdollisuudet, saati kuntien lautakuntien halukkuus tutkimuksiin olleet kaikkialla yhteneväiset. Eräässä tapauksessa 1950-luvulta kuvataan seikkaperäisesti erilaisia tutkimuksia, joissa elatusvelvollinen kävi. Työkykyä arvioitiin niin keuhkoparantolassa, Lapinlahden sairaalassa kuin työlaitoksen lääkärin vastaanotolla. Työhalua ja vastuuntuntoa perhettä kohtaan yritettiin herätellä myös pakkotyölaitosrangaistuksella.⁶⁶

Päivi Uljas on kuvannut hyvinvointivaltion läpimurtovaiheen tapahtuneen 1960-luvun puoleenväliin mennessä samanaikaisesti pientilatuotannon rapautumisen ja suuren maaltamuuton kanssa. Vielä toisen maailmansodan jälkeen arvostettiin työvoimaintensiivistä raadantaa, jota pienet tilat edellyttivät ja jonka myötä vastikkeettomia sosiaalietuuksia pidettiin vääränä. Kaupungistumis- ja teollistumisprosessin seurauksena tuottavuus Suomessa kasvoi. Kansalaisliikehdinnän vaikutuksesta tuota kasvua alettiin enenevässä määrin ohjata sosiaalisen turvarakenteen vahvistamiseen.⁶⁷ Kehityskululla oli perustavanlaatuisia vaikutuksia sosiaalihuoltoon, jonka toimintaperiaatteet uudistuivat limittäin lakimuutosten kanssa.

Sosiaalihuollossa työskennelleet aikalaiset ovat muistelleet, kuinka voimassa olevien lakien kriittinen tarkastelu hiipi tietoisuuteen asteittain – vaikutteita tuli 1960- ja 1970-luvuilla niin ulkomailta kuin Suomestakin.⁶⁸ Minna Harjula on tutkinut muutosta alan työntekijöiden ja asiakkaiden kohtaamisen välisestä näkökulmasta. Harjula jakaa muutoksen kahteen erilaiseen sukupolvikokemukseen, joissa yksilön ja yhteiskunnan suhde näyttäytyi eri tavoin. Siinä missä 1940- ja 1950-luvuilla työnsä aloittaneet näkivät hoidokit ja huollettavat vailla täysiä oikeuksia ja yhteiskunnan taakkana, painottivat 1960- ja 1970-luvuilla työnsä aloittaneet asiakkaidensa kansalaisoikeuksia. Ensiksi mainitulle työntekijäryhmälle, joka odotti nöyryyttä, oikeuksiaan vaativa asiakkuus oli ajoittain haastavaa.⁶⁹

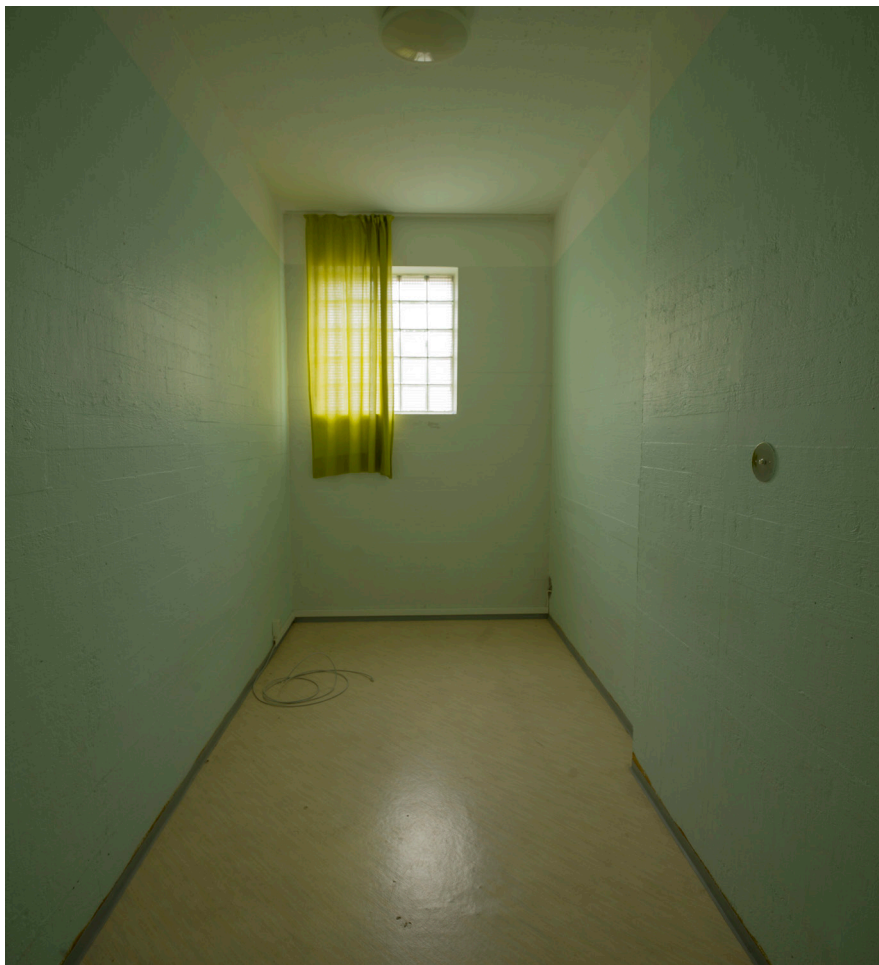
Myös sosiaalihuollon asiakaskunnassa kokemusten välillä oli näkemyseroja. 1970-luvulla Kajaanissa sosiaalijohtajana toiminut Martti Auvinen kom-

mentoi vuonna 1976 elatusvelvollisten velkavankeutta työlaitoksessa. Tuolloin elatusvelvollisten määrääminen työlaitokseen oli juuri päättymässä, mutta Auvinen ihmetteli muutokseen kohdistunutta vastarintaa sosiaalihuollon piirissä. Hän ei käsittänyt, miten elatusvelvollisten työlaitokseen toimittaminen sopi sosiaalityön periaatteisiin.⁷⁰ Auvisen kirjoitukseen vastasi kirpeästi nimimerkki *Äiti*, joka odotteli edelleen 6-vuotiaan lapsensa synnytykseen liittyviä korvauksia: "Minusta on rikos se että elatusavun laiminlyönti ei ole rikos."⁷¹

Lopuksi: tuhoutuneen ihmiselämän lohduton rata

"Paljon laiminlyötyä lapsuutta, nurjia kotioiloja, huonoja tovereita, työttömyyttä, sairautta, lopuksi viina, poliisiputka, työlaitos – siinä tuhoutuneen ihmiselämän lohduton rata!"⁷² Näin luonnehdittiin eräässä työvelvollisten kasvatusta käsittelevässä kirjoituksessa vuonna 1937. Luonnehdinnan kirjoittaja, Punkalaitumella sijainneen työlaitoksen vartijoiden esimies Urpo Hosia uskoi, että työvelvollisten "kipeitä, veristäviä haavoja" ja "sielullisia ja fyysisiä vammoja" oli mahdollista hoitaa ja parantaa, kunhan heitä kohdeltiin yksilöllisesti ja selkeän lainsäädännön mukaisesti. Kirjoittaja uskoi, että työlaitosjärjestelmästä saataisiin paras mahdollinen hyöty, kun sitä ei kehitettäisi pelottimen roolia ajavaksi rangaistuslaitokseksi vaan oikeudenmukaiseksi ja taloudellisesti tuottavaksi laitokseksi, jolla oli hoitava rooli.⁷³

Onkin tärkeää pitää mielessä, että työlaitosten hoitava ja huoltava rooli oli suurten muutosten 1970-luvulle saakka yhtä merkittävä kuin rooli rikoskontrollin jatkeena ja sosiaalihuollon "kättä pidempänä". Osa työlaitoksissa työskentelevistä pyrki jo alkuaikoina vilpittömästi parantamaan asukkaiden tulevaisuudennäkymiä ja jopa yhdisti työnsä suomalaisten mainetta parantavaan kansalliseen projektiin. Ainakin Urpo Hosia uskoi, että työlaitos voisi vaikuttaa Suomen "Euroopan mustimpaan" henkirikosten määrään kasvatamalla työvelvollisia hyviin tapoihin ja hiomalla suomalaisten käytöksestä pois kulmikkautta. Hosian mukaan oli kyse myös maineesta – nähtäisiinkö Suomi "länsimaisena kulttuurimaana" vai "puolittain aasialaisena".⁷⁴ Hosian rotuhygieniaan viittaavat mietteet eivät ehkä sotienjälkeisenä aikana kuulosaneet enää yhtä raikkailta kuin niiden kirjoitushetkenä talvisodan kynnyksellä, mutta ne välittävät kurinpitoon ja ojennukseen perustuvan laitoksen työntekijän vakaumuksellisuutta työnsä merkitystä kohtaan. Hosia ei ulkoistanut työlaitoksiin päätyneiden ongelmia yksilöiden ominaisuuksiksi vaan

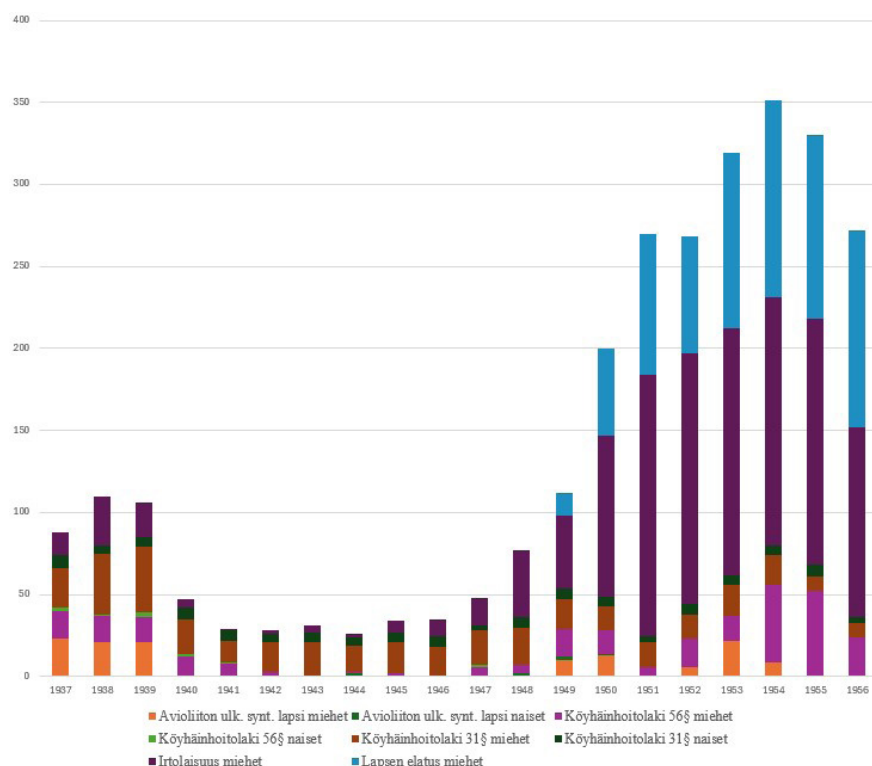
Kuva 3. Työlaitoksesta karkaaminen oli tavallista. Työlaitosrakennuksissa ja piha-alueilla käytettiin kaltereita ja piikkilankaa, mikä lisäsi vankilamaisuutta. Myöhemmin Tervalammen työlaitos toimi alkoholistihuoltolana. Kuva: Vesa Ranta.

uskoi kasvatustyön olevan tarpeellinen kansakunnan tasolla. Ojentamisperiaate kuitenkin vaikutti kunnallisessa päätöksenteossa koko työlaitosjärjestelmän olemassaoloajan. Kuten 1970-luvun alussa koostetussa työlaitoksia koskevassa tutkimuksessa todetaan, yhteiskuntaa suojaavaa ja eristävää vaikutusta ”pidetään selvänä, mutta jota ei tunnusteta”.⁷⁵

Tämä artikkeli on keskittynyt työlaitosjärjestelmän historiaan niiltä osin kuin se koski työlaitoksiin määrättyjä työ-, korvaus- ja elatusvelvollisia eli ihmisiä, joilla katsottiin olevan velvollisuus korvata vastaanottamaansa huol-

toa. Tutkimus osoittaa, kuinka työlaitosjärjestelmä toimi sosiaalipalveluiden ja rangaistuslaitosten solmukohtana, tärkeänä osana laajempaa laitosverkostoa, jonka tehtävänä oli kontrolloida kunnallisella tasolla toimenpiteitä aiheuttavia yksilöitä. Työlaitoksiin joutui myös muista syistä kuin takaisinmaksu- tai korvausvelvollisuuden vuoksi, kuten kuva 4 Keuruun työlaitoksen sisäänottotilastoista osoittaa. Irtolaisuuden tarkastelu vain vahvistaisi tulkintaa sosiaalihuollon vahvasta sidoksesta rikoskontrolliin. Keskittyminen työ-, korvaus- ja elatusvelvollisiin on mahdollistanut syventymisen aiemmin varsin vähän tutkittuun aiheeseen.

Kuten aiemmassa tutkimuksessa on korostettu, työlaitosjärjestelmä mahdollisti paitsi päätöksenteon ajoittaista mielivaltaisuutta myös joustavuutta ongelmanratkaisussa tapauksissa, joita oli muuten vaikea ratkaista.⁷⁶ Tutkimuskysymyksenäni ei niinkään ollut, mitkä kunnanpäättäjien taustavai-

Kuva 4. Keuruun työlaitoksen laitokseen joutumisen syyt vuosina 1937–1956. Lähde: Suomen virallinen tilasto 21B Sosiaalihuoltotilaston vuosikirja 1937–1956.

kuttimet olivat syinä laitospassituspäätöksiin, vaan millaisia työlaitospassitustapauksia arkistolähteisiin on kuvattu. Tämän nyanssieron painotuksen tarkoituksena on korostaa, kuinka kunnalliseen päätöksentekoon liittyi toisinaan ratkaisuja, joita ei asiakirjoihin taltioida. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö valtaosa päätöksistä olisi tehty vakaalla harkinnalla ja tuolloisten eettisten näkemysten mukaisesti, vaikka ne ehkä eroavatkin nykypäivän sosiaalihuollon etiikasta – haluan vain korostaa, kuinka suljettuja laitoksia koskevat lähdeaineistot jättävät tyypillisesti paljon ilmaisematta. Ongelmanratkaisun joustavuudesta puolestaan yhtenä tärkeänä esimerkkinä toimii perheessä havaittu väkivalta, johon pystyttiin vaikuttamaan, vaikkakin elatusvelvollisuuden laiminlyöntiperustein. Toisin sanoen, työlaitosjärjestelmän avulla rangaistiin ja eristettiin myöhemmin rikoksina pidettyjen ongelmien vuoksi. Artikkelini päätavoitteena onkin ollut kirkastaa sosiaalihuollon merkitystä eräänlaisena rikoskontrollin piilo- tai rinnakkaismuotona. Pakkokeinot hyväksyttiin pitkään kontrollimahdollisuuksien suomien etujen vuoksi. Kun yhteiskunnalliset olot sotien jälkeen jälleen vakautuivat, toimivat työlaitokset vielä muutaman vuosikymmenen ajan osana kehittyvän hyvinvointiyhteiskunnan palvelujen ja pakkokeinojen valikoimaa.

*FT, dosentti **Katariina Parhi** työskentelee Suomalaisessa Tiedeakatemiassa ja Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikössä Tampereen yliopistossa.*

Viitteet

- 1 Ks. Lanu 1970, 8.
- 2 Annola 2011, 37–38.
- 3 *Työlaitos: Pala menneisyyttä nykypäivässä* 1972, 1–7; Lanu 1970, 8; Peltola 2008, 163.
- 4 Mäkinen 1979, 25.
- 5 Mikkonen 2019.
- 6 Johnson 1996.
- 7 Beckett ja Murakawa 2012.
- 8 Parhi 2024.
- 9 Ks. esim. Parhi 2025.
- 10 Lähisuhdeväkivallan kriminalisoinnista ks. esim. Kotanen 2018.
- 11 Haatanen ja Suonoja 1992, 421.
- 12 Mattila 2003, 117.
- 13 Sarlin 1931, 303.

- 14 Eloniemi 1930, 110–111.
- 15 SVT.
- 16 Haatanen ja Suonoja 1992, 173.
- 17 Kalela 1989, 81–112.
- 18 Haatanen ja Suonoja 1992, 176–183.
- 19 Esim. Fa: 3 KTA 21.1.1936 köyhäinlaitokseen kuuluvien kokouksen pöytäkirja.
- 20 Jauho 2007.
- 21 KTA Fa: 3, 31.8.1938 Vaasan lääninhallituksen päätös.
- 22 KTA Fa: 3 21.9.1938 Korkeimman hallinto-oikeuden päätös.
- 23 Esim. KTA Fa: 4, 18.10.1951 Vaasan läänin lääninhallituksen päätös.
- 24 KTA Fa: 4 23.12.1952 Vaasan läänin lääninhallituksen päätös.
- 25 KTA Fa: 1, 19.11.1931 Seinäjoen piirisairaalan ylilääkäri.
- 26 KTA Fa:1 28.11.1931 köyhäinlaitokseen kuuluvien kokouksen pöytäkirja.
- 27 KTA Fa: 1, 7.12.1931 köyhäinlaitokseen kuuluvien kokouksen pöytäkirja.
- 28 KTA Fa: 1, 7.12.1931 kunnanlääkärin lääkärintodistus.
- 29 Esim. KTA, Fa:1, 11.12.1930 köyhäinlaitokseen kuuluvien kokouksen pöytäkirja.
- 30 KTA Fa: 5, 6.7.1954 sosiaalilaitoksen kokouksen pöytäkirja.
- 31 KTA Fa: 5, 15.10.1954 sosiaalilaitoksen kirje miehelle.
- 32 KTA Fa: 5 15.10.1954 sosiaalilaitoksen kirje työlaitoksen johtajalle.
- 33 Parhi 2024, 360–364.
- 34 KTA Fa: 4, 2.7.1958 Vaasan läänin lääninhallituksen päätös.
- 35 Esim. KTA, Fa: 5, 11.10.1954 Vaasan läänin lääninhallituksen päätös.
- 36 Beckett ja Murakawa 2012.
- 37 KTA Fa: 1, 29.6.1932 köyhäinlaitoksen esimies työlaitoksen johtajalle.
- 38 Jousimaa 1983, 39–44.
- 39 Esim. KTA Fa:1, Saap. 4.8.1931 DNo 627/31 lääninhallituksen päätös; KTA Fa:1, Korkeimman hallinto-oikeuden päätös köyhäinlaitokseen kuuluvien valitukseen 23.10.1931).
- 40 KTA Fa: 1, 29.10.1927 köyhäinlaitokseen kuuluvien kokouksen pöytäkirja.
- 41 KTA Fa: 1, 28.12.1933 köyhäinlaitokseen kuuluvien kokouksen pöytäkirja.
- 42 KTA, Fa: 2, 29.7.1938 huoltolaitoksen kokouksen pöytäkirja.
- 43 Lumme 1931.
- 44 Esim. KTA Fa: 2, 20.10.1936 Vaasan läänin maaherran päätös.
- 45 KTA Fa: 2, 29.5.1936 köyhäinlaitokseen kuuluvien kokouksen pöytäkirja.
- 46 KTA Fa: 2, 19.4.1939 Hämeen lääninhallituksen päätös.
- 47 Esim. KTA Fa: 2, 22.10.1937 Vaasan läänin maaherran päätös.
- 48 SVT.
- 49 Laaksonen 1964.
- 50 Rantala 1936, 382.
- 51 Huolto-ohjelmakomitean mietintö 1949, 23.
- 52 Hämäläinen 1970, 133.
- 53 Huolto-ohjelmakomitean mietintö 1949, 23.
- 54 Ks. Yli-Hemminki, Melander ja Nuotio 2022, 26–30.
- 55 Esim. HKA Fc: 1, 296/K 63a/62.
- 56 Bergman-Pyykkönen, Haavisto ja Karvinen-Niinikoski 2020, 147–149
- 57 HKA, Fc: 1, 2.7.1962 kirje vaimolta raastuvanoikeudelle.
- 58 KTA, Fa: 4, 2.9.1952 Korkeimman hallinto-oikeuden päätös valitukseen.

- 59 HKA, Fc: 2. No J 2639/20.11.1962.
- 60 Kastari 1955.
- 61 KTA, Fa:5, 7.10.1955 Korkeimman hallinto-oikeuden päätös.
- 62 HKA Fc: 1, N:o 24038/J 65/55.
- 63 HKA, Fc: 3, kooste henkilön asiakirjoista, mm. Lähetä 4.4.1977 / Helsingin kaupunki huoltovirasto.
- 64 Siltanen 1991, 29.
- 65 KTA, Fa: 7, päiväämätön kirje työlaitoksen johtaja saarelle, kirjoittanut elatusvelvollisen veli.
- 66 KTA, Fa: 5, koostettu eri asiakirjoista, esim. 10.6.1953 Lapinlahden sairaala; 21.7.1955 kirje työlaitoksen johtajalta Vaasan lääninhallitukselle.
- 67 Uljas 2012.
- 68 Muistelmia poimittu teoksesta Satka, Auvinen, Aho ja Jaakkola (toim.) 2007, 69–78.
- 69 Harjula 2023, 175–176.
- 70 Auvinen 1976, 706, 723.
- 71 Äiti 1976, 908.
- 72 Hosia 1937, 175.
- 73 Hosia 1937.
- 74 Hosia 1939, 177.
- 75 Työlaitokset 1972, 63–64.
- 76 Parhi 2024, 366.

Lähteet

Arkistolähteet

HKA Helsingin kaupunginarkisto, Tervalammen työlaitoksen arkisto, Huollettavien ja elatusvelvollisten aktit.
 KTA Kansallisarkisto Jyväskylä. Keuruun työlaitoksen kuntainliiton arkisto. Työvelvollisten laitosmääräykset.

Painetut lähteet

Auvinen, Martti. ”Velkavankeus.” *Sosiaaliturva* 14/1976.
 Eloniemi, W. A. ”Työlaitokseen lähettämisestä.” *Huoltaja* 8/1930.
 Hosia, Urpo. ”Työlaitokset työvelvollisten kasvattajina.” *Huoltaja* 7/1937.
 Hosia, Urpo. ”Järjestyksen- ja kurinpidosta työlaitoksissa.” *Huoltaja* 7/1939.
 Huolto-ohjelmakomitean mietintö. Valtioneuvoston kirjapaino: Helsinki, 1949.
 Kastari, Paavo. ”Erityinen pakkolaitos saatava aikaan: Eduskunnan oikeusasiamiehen esitys valtioneuvostolle.” *Huoltaja* 10/1955.

- Laaksonen, Heikki. "Lastenvalvojan asema elatusapujen ennakkojärjestelmän voimaantultua." *Huoltaja* 9/1964.
- Lumme, Alpo. "Aviottomat lapset yhteiskunnan huollon kohteena." *Huoltaja* 18/1931.
- Rantala, Joh. "Työvelvollisten karkaukset." *Huoltaja* 19/1936.
- Sarlin, Bruno. "Työlaitoksia koskevan lainsäädännön kehittäminen." *Huoltaja* 16/1931.
- SVT Suomen virallinen tilasto 21B Sosiaalihuoltotilaston vuosikirjat.
- Äiti. "Epäoikeudenmukaista 'inhimillisyyttä'." *Sosiaaliturva* 18/1976.

Kirjallisuus

- Annola, Johanna. *Äiti, emäntä, virkanainen, vartija: Köyhäintalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen äitiys 1880–1918*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 2011.
- Beckett, Katherine & Naomi Murakawa. "Mapping the shadow carceral state: Toward an institutionally capacious approach to punishment." *Theoretical Criminology* 16, no. 2 (2012): 221–244.
- Bergman-Pyykkönen Marina, Vaula Haavisto & Synnöve Karvinen-Niinikoski. "Perheasioiden sovittelun historia ja nykytila sosiaalihuollon osana." Teoksessa *Sosiaalityön käänneet*, toimittaneet Johanna Moilanen, Johanna Annola & Mirja Satka, 141–169. Jyväskylä: SoPhi, 2020.
- Haatanen, Pekka & Kyösti Suonoja. *Suuriruhtinaskunnasta hyvinvointivaltioon*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 1992.
- Harjula, Minna. "Framing the client's agency: Generational layers of lived social work in Finland, 1940–2000." Teoksessa *Experiencing society and the lived welfare state*, toimittaneet Pertti Haapala, Minna Harjula & Heikki Kokko, 149–177. Cham: Palgrave Macmillan, 2023.
- Jauho, Mikko. *Kansanterveysongelman synty: Tuberkuloosi ja terveyden hallinta Suomessa ennen toista maailmansotaa*. Helsinki: Tutkijaliitto, 2007.
- Johnson, W. Wesley. "Transcarceration and social control policy: The 1980s and beyond." *Crime & Delinquency* 42, no. 1 (1996): 114–126.
- Jousimaa, Kaarina. *"Jokainen lapsi on pelastettava elämälle": Avioton äiti ja lapsi suomalaisessa yhteiskunnassa*. Helsinki: Ensi Kotien Liitto r.y., 1983.
- Kalela, Jorma. *Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa*. Helsinki: Työvoimaministeriö, 1989.
- Kotanen, Riikka. "The rise of the crime victim and punitive policies? Changes to the legal regulation of intimate partner violence in Finland." *Violence Against Women* 24, no. 12 (2018): 1399–1520.
- Lanu, Reijo. *Työlaitokset rangaistus- ja huoltolaitoksina*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 1970.
- Mattila, Markku. "Rotuhygieniä ja kansalaisuus." Teoksessa *Kansalaisuus ja kansanterveys*, toimittaneet Ilpo Helén & Mikko Jauho, 110–127. Helsinki: Gaudeamus, 2003.
- Mikkonen, Heikki. "Valvontaa ja piikkilankaa – Työlaitokset ja poikkeavuuden kontrolli." *Hybris* 2/2019. <https://hybrislehti.net/valvontaa-ja-piikkilankaa-tylaitokset-ja-poikkeavuuden-kontrolli>
- Mäkinen, Tuija. *Suljettujen laitosten laitospopulaatioiden kehitys*. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, 1979.

- Parhi, Katariina. "Solving placement problems: Local decision-making and the correctional labour facility system, c. 1920–1980." *Social History* 49, no. 3 (2024): 342–366.
- Parhi, Katariina. "Working for moral improvement: Interpretations of institutionalised vagrant women in Finland during and after the Second World War." *Gender & History* (2025). <https://doi.org/10.1111/1468-0424.12836>.
- Peltola, Jarmo. *Työllisyys, työttömyys ja huolenpito: Yhteiskunta Tampereella 1928–1938*. Tampere: Tampere University Press, 2008.
- Satka, Mirja, Anja Auvinen, Sulo Aho & Helena Jaakkola (toim.). *Huolenkantajat: Kokeimuksia ja sattumuksia sosiaalialan vuosikymmeniltä*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 2007.
- Siltanen, Anja-Riitta. *Rangaistuksesta kuntoutukseen, eristyksestä perheterapiaan: Valtion huoltolaitosten ja koulukotien kehityslinjoja*. Sosiaalihuollon julkaisuja 21/1990. Helsinki, 1991.
- Työlaitos: Pala menneisyyttä nykypäivässä. Tampereen yliopiston Oikeustieteen laitoksen seminaariraportteja 1/1972. Tampere.
- Uljas, Päivi. *Hyvinvointivaltion läpimurto: Pienviljelyhegemonian rapautumisen, kansalaisliikkehdinnän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina*. Helsinki: Into Kustannus, 2012.
- Yli-Hemminki, Esko, Sakari Melander & Kimmo Nuotio. "Miksi rangaista ja millä perusteella?" Teoksessa *Rikoksen ja rangaistuksen filosofia*, toimittaneet Esko Yli-Hemminki, Sakari Melander & Kimmo Nuotio, 21–36. Helsinki: Gaudeamus, 2022.